

volt a fő hangsúly, míg a török népek újabb zenéje általában már tagoltabb, sok esetben versszakolt és inkább a dallama, mint a szövege a fontosabb; ez már jól összevethető más népekével. Vikár rámutat a zenei fejlődés valószínű útjára is, mely a féldallamon át vezetett el az egész dallamig és nem fordítva, mint eddig gondolták; továbbá arra is, hogy egyes népek új zenei stílusa nagyjából a magyar népzene régi stílusának felel meg, tehát népenként nagy fejlődési fáziskülönbségek adódnak. Mindezek megnehezítik a kutatást és messze vagyunk még az ún. végső szó kimondásától.

Nem kétséges, hogy most ismertetett kötetünk a magyar östörténet kutatásának jelentős állomása: eredményei híven tükrözik a kutatások jelen állását: a múlthoz képest is nagyszerű fejlődés ez, jóllehet még problémák sokasága vár megoldásra. Ekés bizonyosság ez arra is, hogy az igazi, folyton fejlődő tudomány úgyszólván nem ismer lehetetlent: képzelőerő és fegyelmezett logika, kiterjedt, rendszerezett ismeretek segítségével a korabeli emlékekkel alig rendelkező korszakok minden lényeges kérdésére egyre biztosabb választ tud adni.

KATONA IMRE

KÉT ESSZÉGYŪJTEMÉNY

GONDOLKODÓ IRODALOM

Esszépanoráma 1900—1944. I—III.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

A magyar irodalmat szokás úgy emlegetni, mint költők irodalmát: Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti versei visznek hírt rólunk a nagyvilágba, talán hitelesebben, mint az idegenforgalmi tájékoztatók. Magyarországon is közkeletű nézet, hogy a költészet teszi irodalmunk fő erejét. És csak újabban kísérte meg néhány elszántabb irodalomkutató vagy antológiaszerkesztő a magyar novellisztikát líránk közelébe állítani. De hogy a magyar irodalom „gondolkodó irodalom” lenne, az alig jutott eszébe valakinek. Illetve néhány éve egy fiatal irodalomtörténésznek: Kenyeres Zoltánnak mégiscsak eszébe jutott. Éppen ezzel a címmel adott ki tanulmánykötetet: *Gondolkodó irodalom*. Huszadik századi művelődésünknek azokról a hagyományairól, amelyek valóban a gondolkodás igényéről és teljesítményeiről vallanak. Bizonyára ez az egységes koncepció jegyében született tanulmánykötet alapozta meg az *Esszépanoráma* címet viselő három terjedelmes kötetben kiadott válogatást, amely a huszadik század első felének hazai esszé- és tanulmányirodalmát mutatja be a *Magyar Remekírók* című könyvsorozat keretében.

A „gondolkodó magyar irodalom” persze más, mint a nagy nyugat-európai nemzetek gondolkodó irodalma. Mindenekelőtt nem bölcséleti irodalom, kevésbé teoretikus és elvonatkoztatott. Ambár van magyar bölcséleti teljesítmény is, amely „világszínvonalú”: Lukács György esztétikai és filozófiai munkássága, amelyről ugyancsak Kenyeres Zoltán mutatta ki, hogy milyen erős gyökerekkel kapaszkodik a magyar szellemi életbe, kivált a századforduló hazai gondolkodásába. A magyar tanulmányírásra mégsem jellemző az elvonatkoztatás és a teória. Ez a tanulmányírás mindenekelőtt az élettel és a valósággal mérkőzött, feladatait a történelmi lét nagy kihívásai szabták meg. Ezeknek a kihívásoknak

a nyomán próbálta értelemmel átvilágítani a valóság és az élet kusza szövevényeit. És e kihívások nyomán próbált használható gondolatokat: gyakorlati filozófiát, esztétikát és etikát adni egy nemzetnek, amely katalizmák és sorsfordulatok között eligazító szóra várt.

Mindez talán azt is jelenti, hogy a magyar tanulmányírás: *esszéírás* mindenekelőtt. A szó eredeti és valóságos értelmében: gondolatok kísérelte. Esszé a költészetről, a nyelvről, az irodalom hivatásáról. Esszé a nemzeti hagyományok megtartó erejéről és az újítás nélkülözhetetlen szellemi higiéniájáról. Esszé a magyar történelemről, amely minden nagy korforduló után új nézetbe került, új kérdésekkel és új magyarázatokkal szolgált. És esszé a magyar társadalomról, amely tradicionális mozdulatlanságában mindenképpen olyan matéria volt, amelyet a tiszta fényű értelemnek kellett átvilágítania. A magyar író — történelmi sorsa készítette erre — esszében gondolkodott. Ideje volt, hogy ezt az esszében gondolkodó irodalmat: ezt a gondolkodó hagyományt is egyszer felmutassa valaki a világ (és a hazai köztudat) előtt.

A magyar irodalom esszéahagyománya lehetne akár nemzeti jellegzetesség is, egy kultúra tulajdonsága. Egy kultúráé, amely szüntelenül válaszolni kényszerült a mindig változó történelem kihívó kérdéseire. Elméletek részletes kidolgozására alig volt idő, a gondolkodó értelem nem vonulhatott el a tudomány zárt szentélyeibe. Kérdéseket kellett értelmeznie, válaszokat kellett fogalmaznia, sokszor rögtönöznie a történelem szabad és viharos ege alatt. Mégsem állíthatjuk, hogy a magyar esszé pusztán magyar sajátosságok kifejezője lenne. Kelet-Közép-Európában mást is az esszé műfajában érvényesült a gondolkodás, de a huszadik század angol, francia és amerikai irodalma is tanúsítja, hogy az esszé az irodalmi műveltség és gondolkodás központjába került, általa kapnak kifejezést a történelmi vagy kulturális lét gondoljai, kérdései és felismerései.

Az *Esszépanoráma* három kötete igazolja, hogy a huszadik századi magyar esszé mindenben megfelelt történelmi hivatásának. Ha kellett, javaslatot tett, bíralt, tanácsot adott. Ha kellett, szót emelt az irodalmi és művészeti újításért, sőt forradalomért. S ha kellett, új képet rajzolt történelmünk eseményeiről és hőseiről. Sokak tudatában volt egy virtuális kép a magyar esszéirodalom értékéről és gazdagságáról. Ez a kép most alighanem igazolást nyert, valóságos alakot kapott. A gyűjtemény sorsa mutatja be fél évszázad esszéíró hagyományait, iskoláit és változatait. A századelő esszéíróit: Ambrus Zoltánt, Bródy Sándort, Lyka Károlyt, akik mintegy előkészítői voltak a Nyugat irodalmi forradalmának. Majd ennek az irodalmi és szellemi forradalomnak a harcosait: Adyt, Babitsot, Móriczot, Kosztolányit, Nagy Lajost. Azokat, akik a nagy átalakulás szervezői és védelmezői voltak: Ignotust, Osvát Ernót, Bölöni Györgyöt, Hatvany Lajost. Az új magyar zene megalapozói: Bartókot és Kodályt, és az új magyar festészet elméletíróit, kritikusait: Kernstock Károlyt és Fülep Lajost. Az új társadalomtudományt: Szabó Ervint, Játsi Oszkárt, az új történetírást: Szekfű Gyulát, az új irodalomtörténetet: Horváth Jánost, Király Györgyöt, az új nyelvészetet: Gombocz Zoltánt és az új (már a marxizmusba áthajló) esztétikát: Lukács Györgyöt, Balázs Bélát. A jugoszláviai magyar esszéirodalmat Sinkó Ervin képviseli, aki két kitűnő írásával (*Middlesex és utópia*, *Don Quijote útjai*) szerepel a válogatásban.

Ez a gazdagság és változatosság nem hanyatlott a két világháború között sem. A Nyugat-mozgalom örökösei: Szabó Lőrinc, Pap Károly, Radnóti Miklós, az avantgarde elméletírói: Kassák Lajos, Németh Andor, Kállai Ernő és Hevesy Iván, a szocialista eszmék képviselői: József Attila, Bálint György, Gaál Gábor és Sinkó Ervin, a népi írók: Németh László, Kodolányi János és Erdei Ferenc vagy azok az írók, akiket az irodalomtörténetírás is „esszéíró nemzedéknek” nevez: Halász Gábor, Szerb Antal, Joó Tibor, Hevesi András, Lovass Gyula sorra dolgozták fel esszéikben a magyar társadalom, irodalom és művészet vallató kérdéseit. Nemcsak a szépirodalom, a szaktudomány és az általános művelődéstörténet felől is érkeztek olyanok, akik friss vért öntöttek a magyar esszé hagyomá-

nyos formáiba. A szakszerű irodalom-, zene- és néprajztudomány felől például Kerecsényi Dezső, Tóth Aladár és Honti János. A bölcsélettel átszőtt művelődéstörténet felől például a Nyugat-Európában is jól ismert mitoszkatató: Kerényi Károly vagy az archaikus kultúrák kutatói: Várkonyi Nándor és Hamvas Béla, akiknek életműve az átlagos magyar olvasók körében sem ismert. A válogatás ennyiben nemcsak az ismertebb (és kanonizált) értékek vagy folyamatok rögzítésére, hanem felfedező munkára is vállalkozott.

Az *Esszépanoráma* is tanúsítja, hogy a magyar irodalom közkeletű képe némi módosításra szorul. Az érzelmeik és indulatok személyes jellegű, lírai kifejezése mellett van a magyar irodalomnak egy gondolkodó „vonulata” is. Amely maga is személyes jellegű: az esszé meggyőzésben és állásfoglalásban testet öltő személyességével érvel, perel és ítélkezik. Es mégis a gondolkodó irodalom tárgyyszerű fegyelmével, pontos logikájával dolgozik. „A líra: logika, de nem tudomány” — állította József Attila. Nos, az esszé, lehet, maga sem mindenestől tudomány, de még a líránál is könyörtelenebb módon: logika. Logika, amely a maga gondolati fegyelmével próbálja magyarázni, értelmezni, esetleg korrigálni azt a sokszor zűrzavaros folyamatot, amelyet az élet (és a történelem) nem mindig emberi „logikája” teremt.

ÉRTELEM ÉS SZENVEDÉLY

VAS ISTVAN: *Tengerek nélkül; Vonzások és választások; Körül-belül. I—III.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Vas Istvánról szólván felesleges annak bizonyítása, hogy ítéleteiben, világképének alakításában mennyire az értelem, az értelmi belátás vezeti. Racionalista a költészetben is, hogyne lenne racionalista a kritikában, amelytől határozottságot vár, tárgyyszerűséget, pontos ítéleteket. Kíméletlen iróniával szól az úgynevezett költői kritikáról, a „költőieskedő kritika fennkölt dagályá”-ról. Meggyőződése, hogy „a vers ugyan lehet bonyolult, sőt homályos vagy akár érthetetlen, de a költészetről — minden minden más művésztől — a lehetőségekhez képest egyszerűen, világosan és érthetően kell beszélni”. Ez az igény határozza meg elemző és értelmező módszerét, bírálatainak felépítését és stílusát. Elutasítja azt a gyakran tapasztalható eljárást, amely a szöveget pusztán alkalomnak tekinti, hogy ürügyen kifejthessen valamilyen elméletet. Hasonlóképpen megveti azt a kritikus érőszakot, amely úgy igazol eleve kész ítéleteket, hogy eltorzítja a szöveg eredeti jelentését vagy összefüggéseit.

Esszéiben és kritikáiban, amelyeket most *Tengerek nélkül, Vonzások és választások*, valamint *Körül-belül* című kötetekben gyűjtött egybe, a szöveg jelentését, illetve az írói személyiség természetét deríti fel elsőnek; innen halad az általánosabb következtetések felé. Az irodalomtörténet tágasabb kategóriáihoz és összefüggéseihez, az életmű, az irányzat vagy a korszak megértéséhez, magyarázatához. Cikkei sokféle célt szolgálnak, különféle kritikai műfajokat képviselnek. Találhatók közöttük nagyobb tanulmányok, pontosabban irodalomtörténeti esszék (például Eötvös Józsefről, Babitsról, Kosztolányiról, Horatiusról, Villonról, a műfordításról), bevezetők különféle könyvekhez (például az angol barokk líráról, Shakespeare-ről, Anatole France-ről, Goethéről, II. Rákóczi Ferencről), vitacikkek (Németh Lászlóról, a költészetről és a politikáról, az urbánusokról és a népiesekről), bírálatok (Vajthó László, Gelléri Andor Endre, Schöpflin Aladár, Hemingway, Kádár Erzsébet könyveiről), baráti bevezető előadások (Garai Gábor, Vészi Endre, Somlyó György szerzői estje előtt), verselemzések, naplójegyzetek és más, személyes természetű műfaji változatok. Ezek az írások természetesen megfelelnek az adott kritikai mű-

faj követelményeinek. Az irodalmi tények hiteles megértésének és a le-
szűrt ítélet pontos megfogalmazásának igénye azonban valamennyiüket
átszövi.

Vas István a gondolkodó kritikus eszményét valósítja meg. Nem kész
ítéletekkel, eleve adott sémákkal közeledik a választott művekhez; elfogu-
latlan, értő olvasás után alkot véleményt. Az olvasott műalkotás, a ta-
nulmányozott írói személyiség belső természetéhez, lényeges tulajdonsá-
gaihoz férkőzik. Nem éri be azzal, hogy csupán a szöveg „felületéről”
szerezzen ismereteket. „... aki a költészetet nemcsak hideg szövegnek te-
kinti — hangoztatja —, tudja azt is, hogy a valamirevaló versnek szó
szerinti, külső értelme mögött van egy mélyebb, belső, képekkel, zenével,
hangsúllyal kifejezett értelme is. Ez a titkosabb értelem sokszor össz-
hangban van a vers epidermis-értelmével, de izgalmasabb esetekben eltér
attól, s van, amikor ellentmond annak.” Vas István mindig e belső, titok-
zatosabb értelem megfejtésére vállalkozik. Tudja, hogy a jó kritika alap-
vető feltétele a jó és pontos olvasás, amely az irodalmi mű teljes infor-
mációs bázisát figyelembe veszi. A közvetlen értelem mellett meghallgatja
a kompozíció, a nyelvi forma, akár a verselés titkosabb, közvetettebb
jelentését is. E teljesebb értelem tanulmányozása után fogalmazza meg
kritikai ítéletét.

Erdeklődése nemcsak a szöveg mélységébe hatol, az olvasott mű tá-
volabbi összefüggéseit is felkutatja; gyakran esztétikai elveket, morális
felismeréseket fogalmaz meg a szövegelemzés nyomán. Miközben a szö-
vegen gondolkodik, a világon és önmagán is gondolkodik. Nem zárja
képezetét az adott kritikai feladat keretei közé; nem fékezi agyát, ha
az túl akar jutni gondolataival azon a körön, amelyet az olvasott szöveg
megjelöl. Írásain érződik, hogy gazdájuk nem pusztán kritikai fogalmak-
ban, hanem irodalomban, erkölcsben és társadalomban gondolkodik. Le-
het, különféle kritikai műfajokban rendezi el vizsgálatának eredményét,
s igyekszik megfelelni a műfaji változatok belső követelményeinek. Am
az is kétségtelen, hogy mindegyik írása esszé, a szó legjobb (eredeti) ér-
telmében: gondolatok és eszmék kísérleti terepe. Vas István, ebben a te-
kintetben, a Nyugat esszéíróinak: Babitsnak, Kosztolányinak, Füst Milán-
nak az örökségét folytatja. Gondolat és szenvedély, logikus következtetés
és művészi érzékenység szövetkezik tanulmányjaiban, kritikai esszéiben. Az
irodalom mibenlétéről és emberi — humanisztikus — jelentőségéről az
írói esszé, amilyen az ő tanulmányírása is, általában pontosabban és
gazdagabban beszél, mint a céhbéli kritika. Ez a gazdagság, az írott szöveg
emberi lényegéig hatoló pontosság ugyancsak Vas István kritikus helyze-
tének előnyeikhez tartozik.

A gazdagságnak és pontosságnak az esszé mögött álló írói személyi-
ség ad fedezetet. A szövegelemző kritikának, különösen korunkban, a tu-
dományos személytelenség jelenti célját és eszményét. A strukturalista
vagy vagy szemiotikai vizsgálat mindenképpen háttérben hagyja az elem-
ző személyét, ki akarja küszöbölni alanyiságát, ízlését, érzékenységet. „Eg-
zakt” eredményekre törekszik (persze már amennyire iz irodalomtudomány
utánozhatja a természettudományok egzakt módszerét), és a művet építő
elemek mennyiségi vonatkozásában, összefüggésében próbálja megragadni
az esztétikai erőt és hatást. Törekvése semmiképpen sem jogtalan, hiszen
az esztétikai minőség végső fokon bizonyára visszavezethető a szöveg in-
formációs sajátosságaira, arra a bázisra, amelyet már mennyiségi össze-
függések alkotnak, s amelynek vizsgálata már valóban a szemiotika és
az információelmélet körébe tartozik. Az is valószínű, hogy az információ-
elmélet és a szemiotika bevonása avatta a hagyományos irodalomkritikát
modern irodalomtudományá. Am a személyes közelítés, a művészi kritika
hagyományos funkcióját és szerepét mindez nem szüntette meg. Csak
éppen nyilvánvalóbbá tette, hogy a művészi kritika valódi alkotó szemé-
lyiséget követel. Személyiséget, amelynek megvan a maga külön törvénye,
belső története és evokatív ereje. A magyar gondolkodás (és kritika) törté-
netének komoly hiányossága, hogy az elméletek és bírálatok mögött
nem állt mindig önálló, érdekes és hiteles emberi személyiség. (Maga Vas
István is erre utal: „Magyarországon (...) Széchenyi óta a gondolatok és

elméletek mögött ritka a személyiség aranyfedezete"). Az írói kritikák jelentőségét éppen az adta, hogy az esszészzerűen fogalmazott tanulmányok és bírálatok eleven és hiteles alkotó személyiségre utaltak. Babits, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés — és Vas István tanulmányainak a nagyszabású emberi személyiség is kitüntetett szerepet ad.

A kritikai gyakorlat és a személyiség eme kölcsönössége sejteti, hogy Vas István tanulmányai nem egyszerűen hideg megfontoltsággal közelednek az irodalomhoz. Költői személyiségét is csak részben határozza meg a mindent átvilágító józan értelem. Verseiben legalább ilyen szerepe van a szenvedélynek, annak a belső tűznek, amely választott eszmékért és eszményekért hevül. Egyénisége és életműve alapvető emberi választásokhoz és önkéntes elkötelezettségekhez igazodik. Ilyen kötetlék fűzi magyarságához, a magyar nyelvhez, irodalomhoz és hagyományhoz és ilyen a szocializmushoz eszményeihez, klasszikus célkitűzéseikhez. Tanulmányait is átsugározza a személyes választásból és elkötelezettségből eredő szenvedély. Nem hideg fővel itéli meg a költészetet, elfogulatlansága nem jelent közömbös „impassibilité”-t. Ellenkezőleg, gyönyörűséggel és várakozással, mint aki tudja, hogy olvasmányai életének alapvető igazságát, mindent átható sorsvállalását erősítik meg. Verseket olvasva és magyarázva, személyes kapcsolatba kerül a szöveggel és alkotójával. Nemcsak érti a verset, be is fogadja, tulajdon személyiségét gazdagítja általa. A költészet morális jelentőségének tudatában Rilke híres, általa is idézett sorát követi: „Denn da ist keine Stelle | Die dich nicht sieht: du musst dein Leben ändern”. Tudja és vallja, hogy verseket olvasva, költőket tanulmányozva változott és alakult az ő élete is.

POMOGÁTS BÉLA

A GARABONCIÁS ÍRÓJA

JUHASZ GÉZA: *Majtényi Mihály.*
Forum, Újvidék, 1978.

Majtényi Mihály úgy él az emlékezetünkben, mint a vajdasági kisember életének avatott ismerője és írói kivetítője. Tizenhét önálló kötete, számos színműve, illetve rádiójátéka, valamint a gyűjteményes kötetekben, antológiákban, folyóiratokban és a lapok irodalmi mellékleteiben megjelent rövidebb műve tanúskodik erről. Juhász Géza most arra vállalkozott, hogy felmérje ezt az írói hagyatékot, és elének állítsa az elhunyt Majtényi Mihálynak egy olyan megidézett, műveiből, a róla szóló írásokból és a jóbarátoktól szerzett információkból, no és természetesen a művek kiértékeléséből, mérlegelésből kialakított képét, amely egyúttal igazi helyére állítja irodalmunknak ezt a kimagasló, jellegzetes alakját.

Egy író arcképének megrajzolása nem könnyű feladat, különösen nem könnyű pedig akkor, ha a külső körülmények, történelmi változások is jelentős hatással vannak az írói-újságírói tevékenység kibontakoztatására. Márpedig Majtényi esetében kétségtelenül ez a helyzet. Egyrészt ugyanis lehetetlen különválasztani munkálkodásában az írói és újságírói tevékenységet, másrészt pedig a történelmi szükségszerűség valójában olyan korszakokat alakított ki az író munkásságában, amelyeket nem egyszerű dolog közös nevezőre hozni. Egy azonban bizonyos: minden pillanatnyi politika diktálta szocialista realizmuson túl, minden irodalmi divathóborttól mentesen Majtényi egészen véve megmaradt azon az úton, amelyen a húszas évek-